

НЕКЕ ЈЕЗИЧКЕ И ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЦРТЕ ЗБОРНИКА (РС 684) ИЗ ПРВЕ ЧЕТВРТИНЕ XIX ВЕКА

Рад продужава серију језичких истраживања рукописне књиге под називом *Зборник* (РС 684) из прве четвртине XIX века која се чува у Народној библиотеци Србије у Београду. Аутор разматра неке дијалекатске особености овога споменика који је писан руком једнога писара брзописним писмом поменутога периода. Текст ове рукописне књиге писан је језиком који се састоји од српских народних језичких црта и од рускословенских. Ове прве, заступљене су у већој мери. Иако је језички материјал оскудан, ипак се на основу њега може закључити да особине које спадају у слој српскога народнога језика одражавају његову припадност херцеговачко-крајишком дијалекту.

Кључне речи: *Зборник*, српски народни језик, херцеговачко-крајишки дијалекат, рускословенски језик, брзопис.

1. *Уводне напомене.* У рукописном фонду Народне библиотеке Србије под сигнатуром РС 684 налази се једна рукописна књига која је предмет овога рада. У инвентар поменутога фонда заведена је под насловом *Зборник* (*Проводченїа Філософска*).

Рукописна књига потиче из прве четвртине XIX века, писана је руком једнога писара брзописним писмом. Писар књиге, о којој је овде реч, није познат. *Зборник* има 49 листова, од којих је исписано 23, од л. 1. до 23. Пагинација књиге јесте оригинална, писана арапским цифрама, црним мастилом, а повез је кожни. Запис (на л.1: [...] *Личинићъ ИгѸменъ* [1]821.), није писан руком писара књиге која је предмет наше анализе. Наиме, он је писан курзивом, другачијим мастилом у односу на основни текст. Не зна се место где је ова рукописна књига настала. Презиме игумана Личинића који се помиње на запису л. 1 допушта претпоставку да писар ове књиге дијалекатски може припадати Банији. У неким записима из средине XIX века, из једне рукописне књиге, која је била сачувана у црквеној библиотеци у месту Вукошевцу код Суње, помињу се поједине личности са истим презименом, а међу њима и лица са свештеничким чиновима².

¹ dragananovakov1@yahoo.com

² Уп. Стојановић 1987: 326-327.

Знак е користи се и за обележавање групе *je* на почетку речи: **естество** 14, **езыкъ** 2, **есть** 18, **еданъ** 18.

Словом **ѣ** означава се секвенца *je*. Ова вредност знака **ѣ** настала је под утицајем рускословенског језика.

У графији нису заступљени **я**, **к**. Секвенца *ja* се после вокала обележава знаком **я**. Ово слово, као што је познато, пореклом је из руске грађанске ћирилице: **каяти се** 4, **раскаянѣ** 8, **состояніа** 8', **грѣбїанства** 19, **компанїа** 5', **прїятель** 14', **ученїа** 14, **компанїа** 17', **мати моя** секвенце **ѣа** и **ѣа** (в. т. код група **ѣа**, **ѣа**). У иницијалној позицији секвенца *ja* се означава са **їа**: **їавля** 11, **їавити** 3, **їарость** 11, **їакость** 23', и **їако се радѣ** 16, а ретко са **ѡ** (слово из руске црквене ћирилице): **ѡмѡ** 11', **да вы люди непрестано, ѹ свадни, ѡлѡ** ('лукавости') 16, **противитса** 18, **нравѡченїѡ** 2.

Знак **ю** јавља се у функцији означавања секвенце *ju*: **ютро** 23, **юроде** 18, **ѹвесељютъ б'**, **нападаю** 7, **сретномъ житїю** 1, **везѡмїю** 12, **сѡдїю** 21 и сл.

Поред овога, слово **ю** јавља се и за обележавања група **љу** и **њу** (в. групе **љу**, **њу**).

Сугласник **ј** у рукописној књизи о којој је овде реч обележава се са **и** (најчешће), **і**, **ї** и **й**: **таина** 7, **наиволи** 8', **не гледаи** 15⁶, **немои** 19', **онаи** 17' и сл.; **ѹ среѣи твоїѡи** 4, **їавити** 3, **їоште** 6'; **не ѡмѡждайте** 17, **тай** 4, **чекай** 3', **онай** 17', **разѡмей** 3 и сл.

Писање група: (вокал) + **ј** + вокал.

-**и**+**ј**+**а**: (в. слово **я**);

-**и**+**ј**+**е**: **нїе** 8', **спасенїе** 1;

- **и**+**ј**+**у** (в. слово **ю**);

- **и**+**ј**+**о**: **їоште** 16', **своїѡи** 2', **твоиѡмъ** 6;

-**и**+**ј**+**и**: примери нису нађени;

-**а**+**ј**+ **а**: (в. слово **я**);

-**а**+**ј**+**у**: **и покаю се** 21';

-**а**+**ј**+**е**: **даетъ** 18;

-**а**+**ј**+**и**: примери нису нађени;

-**о**+**ј**+**а**: **среѣа естъ непостояна** 23';

-**о**+**ј**+**и**: **своимъ** 10, **моихъ** 15';

-**о**+**ј**+ **у**: **свою** 2, **кою** 3;

-**о**+**ј**+**е**: **ѹ коемъ** 1;

-**о**+**ј**+**о**: **твоіомъ** 23';

-**у**+**ј**+**а**: примери нису нађени;

-**у**+**ј**+**е**: **чѡешъ** 3;

-**у**+**ј**+**и**: примери нису нађени;

-**у**+**ј**+**у**: **вѡдѡщѡю** 4';

-**у**+**ј**+**о**: примери нису нађени;

⁶ Графија **и** се у овом примеру не мора третирати као посебна графија за **ј**, већ као **й** са испуштеним дијакритичким знаком.

- e+j+a: примери нису нађени;
- e+j+e: примери нису нађени;
- e+j+у: примери нису нађени;
- e+j+o: примери нису нађени.

Групе *ља, ња, ље, ње, љу, њу, љи, њи* забележене су у примерима: *валя* 14, *чправля* 21, *Римляном* 1, *причина* 22', *пріятелемъ* 18, *огненой* 18, *людма* 16, *сребролюваць* 17', *ключъ* 6', *чню* 11', *наиволи* 8', *книга* 6' и сл. У појединим примерима групе *ље, ње* обележене су са *л, н + љ*: *волѣга* 7', *прилѣжно* 8; *ччинѣно* 16', *гризенѣ* 3', *нѣга* 8 и сл.

Међутим, у овоме тексту забележен је и пример *престѣпленя* 22' који читамо са *-ле-* јер је визговор рускословенских секвенци *-ље-* и *-ње-*, као и консонанта *-љ-* на крају слога, у низу случајева депалатализован у *-ле-, -не-, -л-*⁷.

У ограниченом броју случајева, у лексемама *зло, звер, злобан* јавља се и знак *з* на почетку речи: *злo* 1', *злочеста* 22, *звѣрске* 6, *злованъ* 17' и сл.⁸

За обележавање **ћ** и **ђ** употребљава се традиционално, двофункционално слово **ћ**, које је вековима одликовало српску ћирилицу⁹: *доћи* 18, *срећ* 14, *ноћ* 23, *даћ* 23', *члазић* 18, *изыћ* 4, *распечаћена* *книга* 6', *добићешъ* 12; *досаћивати* 21', *всѣћивати* 17, *раћа* *се* 1, *не расѣћѣи* 4, *сваћати* *се* 21', *всловаћа* *се* 6, *тѣћемѣ* 16', *ако каде доћешъ* 9, *вићешъ* 1' и сл.

Знак *щ*, слово из руске грађанске ћирилице у *Зборнику* је забележено у следећим примерима, где означава сугласничку групу *шч*: *привѣжище* 10', *аще* *во* 20, *прощение* 7', *обезчещенъ* 2, *вѣдѣщю* 4', *сокровище* 6', *Боящимса* 20' и сл.

Надредне знаке и акценатске писар употребљава недоследно. Интерпункцију чине: тачка, ређе запета. Понекад се јавља и тачка и запета најчешће у функцији знака питања.

Гласовне особине. Вокализација старих полугласника често је руског типа: *честъ* 4', *печаленъ* 14, *не подовенъ* 11', *день* 22, *конецъ* 8', *любовъ* 7'¹⁰,

⁷ “Рускословенско нпр. *моленіе, наставленіе, храненіе, дѣйствителный* сл. Срби су изговарали са *-ле-, -не-, -л-*, што је остварено захваљујући једном ортографско-језичком моменту у коме су Срби рускословенско *-ле-, -не-, -л-* (које је овде имало вредност *-ље-, -ње-, -љ-*) схватили да треба да читају и изговарају онако како то чине у својим одговарајућим домаћим речима као што су нпр. *теле, небо, колски* и сл. Имајући у свом народном и српкословенском језику међусобно разграничен изговор *-ле-, -не-, -л-* и *-ље-, -ње-, -љ-*, што је и ортографски углавном било диференцирано у њиховој традиционалној писмености, Срби су поменуто рускословенско ортографско *-ле-, -не-, -л-* усвојили с непалаталним изговором. “ Уп. Младеновић 1989: 39.

⁸ Уп. Мразович 1794: 3.

⁹ Уп. Младеновић 1963: 159.

¹⁰ Именица *љубов* налази се у нашим споменицима од најстаријих времена. Уп. Младеновић, 1973: 74.

совѣтъ 21, совѣтника 7', сотворити 22, создателя 9, согрѣшенія 20, воздѣхъ 5', воздвижаетъ 4', воздамъ имъ 14', али се напоредо јављају и примери са српским рефлексом полугласника: љубавъ 6¹¹, савѣтъ 2, сагрѣшѣо 20, са свима 15, конаць 4, добаръ 10', ер ѣе ти самъ Б[о]гъ ѿмастити (-ма-) 22 и сл.

Вокално *p* се претежно пише у духу рускословенског правописа: *перво* 4, *мертавь* 14', *смерть* 3', *извершити* 4', *терпѣти* 16, *ѷ серцѣ* 6, али су забележени и примери са *p'*: *петр'пи* 18, *пр'во* 18', *наипр'во* 20, *скр'вь* 21', и са *p*: *извршавамо* 21, *срдца* 18, што није случај са вокалним *л*, чији се рефлекс *-ол* јавља у два рускословенска примера: *молчаливь* 23, *долготерпѣливъ* 4'.

У енклитичком облику повратне заменице јављају се примери са руским рефлексом старога назала предњегга реда *л*: *противитса* 18, *не гнѣвається* 2, *возмѣритса вамъ* 19', *воѷцимса* 20', *невозноситса* 2, а ретко са српским: *каяти се* 4.

На народном језику исписани су примери: *мого* 18, *повраћо* 15', *надблудо* 16, *сваћо се* у којима се огледа асимилација и сажимање вокалске групе *-ао* (*-ао > -оо > -о*), поред примера *имло* 15, *могав* 2', *рекав* 12' и сл.

Асимилација по месту творбе обична је у везама *с* + палатални консонант *њ*: *ш нимъ* 23', *ш нимѣ* 18', 23¹².

Од језичких особина навешћемо само неколико, и то оне које показују да је ова рукописна књига писана највероватније на подручју херцеговачко-крајишког дијалекта¹³.

То се може видети у примерима са јекавским јотовањем: *вићѣешъ* 1', *вићети* и *невићети* 15, *сиѣгъ* 20', *гнѣвомъ* 3'.

Забележени су примери у којима се уместо *ѣ* пише *е*: *грешан* 15', *деца* 14'. Примери у којима се уместо *ѣ* пише *је* указују да је писар (и)јекавац: *двје* 2', *ниеси* 17, *послје* 18, *онъ све тјемъ приводи* 21, *к свиѣмъ вѣди ѷмилианъ* 22'.

У овој рукописној књизи одражено је губљење сугласника *х* у лексемама: *оћешъ* 14, *асна* 6, *асновито* 9', *ниѷве* 3, *ни саміе великіе лица* (ген. множ.) 15. Међутим, постоје примери у којима се сугласник *х* чува: *хлѣва* 4', *хоћешъ* 10', *хѣлити* 17', *ѷха* 10', *проходи* 19, *страхъ* 10, *грехъ* 17, *Ѣ злыхъ хвали мѣ* 10, *нихъ* 10' и сл.

Сугласничка *хв* измењена је једначењем сугласника по начину изговора у *ф* у примерима: *фаленя* 22, *не фали се* 2, поред случајева са *хв*: *хвали мѣ* 10, *не хвали* 5', *похвалиће се* 23'. На основу материјала из овога *Зборника*, може се закључити да се сугласник *ф* употребљава редовно у речима страногга порекла: *философска* 2, *философъ* 3, *фндаментъ* 2 и сл.

Облици. Од морфолошких особина заступљених у језику овога *Зборника* треба поменути да су у генитиву и дативу јединине заменичко-придевске

¹¹ Форма именице *љубав* среће се са *-ов* и *-ав*.

¹² Уп. Петровић 1972: 15; 1972: 21-27; 1978: 205.

¹³ Према терминологији Павла Ивића. Уп. Ивић 2009: 17.

деклинације забележене дуже форме без покретних вокала на крају: *простога* рода 23', *коєга* 2', *младога човеџка* 5', *своємџ* 21, *ближнемџ* 11', *премџдромџ* 21.

Генитив множине има наставак *-а*: *имаш ли ты новаца* 14', а инструментал мн. се завршава на *-ма* и *-има*: *каде ти тко досади речма или дѣлџмџ* 18', *с разџмнымџ людма* 6, *за очима* 5', *с џшима* 9.

Завршетак *-ду* за 3. л. множине долази у примерима: *имадџ* 10, *продадџ* 14', *спознадџ* 20', *познадџ* 21' и сл.

Од глаголских облика долазе следећи примери: презент: *заповеда* 23' (3. л. јед.), *дѣла се* 6' (3. л. једн.), *дае* 20' (3. л. једн.), *пџшта* 21 (3. л. једн.), *ведетџ* 9' (3. л. једн.); перфекат: *знаџ* 1 (3. л. једн.); футур: *виџеџешџ* 1' (2. л. једн.), *имаџешџ* 2' (2. л. једн.); футур II: *вџдешџ имаџ* (2. л. једн.) 15', *вџдешџ хџліџ* 10' (2. л. једн.); инфинитив: *читати* 6, *џпростити* 3', *изговџрити* 3; забележен је и краћи облик нфинитива: *џпџститџ* 20; императив: *разџмџџ* 3 (2. л. једн.), *мџчи* 22' (2. л. једн.), *радџи се* 5 (2. л. једн.), *слџшай* 22' (2. л. једн.), *помџзи Б(џ)гџ* 23 (3. л. једн.); аорист: *рече* 2' (2. л. једн.); глаголски прилог прошли: *притџворивџи* 10; радни глаголски придев: *рекаџ* 12', *сџтворџиџ* 12, партицип презента активни: *имџџеџмџ човеџкџ* 8.

У примерима: *чџтиџе* 3', *пастиџе* 12, *иматиџешџ* 17 употребљен је пуни, а не скраћени инфинитив одговарајућих глагола.

Непроменљиве речи у овоме тексту заступљене су у примерима: предлози: *крозџ* 16, *предџ* 12; везници: *а* 20', *да* 20', *акџ* 20', *и* 20', *какџ* 7', *али* 22'; прилози: *овде* 16', *мало* 4, *сџтра* 14'; речца: *пакџ* 23 и др.

Из лексике. Ова рукописна књига не пружа много материјала о речничком саставу језика, али се ипак на лексичком плану могу издвојити два изразита слоја - српски народни и рускословенски, под којим подразумевамо лексикку рускословенског (некад и руског) и српскословенског порекла.

Занимљиво је да су неке речи објашњаване другим лексемама писаним у загради: *сносити* (*прџтерпџвати*) 2, *страсти* (*пожелџња*) 3', *великодџшиџ* (*пространства*) 8, *благџ* (*дџварџ*) 10', *лишняя* (*преџеџџ*) 11, *повџдио* (*надџладо*) 16, *крозџ* (*чрезџ*) 16, *џалатџ* (*џрдџје*) 16', *гнџвомџ* (*люџости*) 3', *овидџ* (*досадџ*) 2'¹⁴, *ласковџ* (*џмилџнџ*) 23, *нешџастџја* (*несреџе*) 9', *јорде* (*вџдало норџџ*) 18, *џакџстџ* (*могџџностџ*) 23', *медленџ* (*касанџ*) 23, *џскџренџ* (*нагџлџстџ*) 2', *естестџвџ* (*натџри*) 2' и сл.

За лексикку која спада у народни говор карактеристично је присуство турцизама, чија распрострањеност је условљена историјско цивилизацијском ситуацијом, као и романизама и германизама: *асна* 6¹⁵ (тур. *hasna*

¹⁴ Контекст показује да је у питању лексема *увреда*, а не *досада*, како је написао писар.

¹⁵ У овоме раду употребљене су следеће скраћенице: Вук, Рјеч. (*Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, У Београду, 1935*). ЕР (*Енциклопедиски немачко-српскохрватски речник са српскофонетичном ознаком изговора књижевнога немачкога, Београд, 1936: 1795*) РЈА (*Рјечник хрватскога или српскога језика, Загреб (ЈАЗУ), 1880-1882, I-1975-1976, XXIII*). Шкаљ. Турџ. (Абдулах Шкаљић,

‘корист, добро, срећа; добро дело’, уп. Шкаљ, Турц, 317), *халатъ* 16’ (тур. halat ‘оруђе, справе, инструменти и уопште сав прибор за ручни рад’, уп. Шкаљ, Турц, 85), *бадава* 20 (тур. bedava ‘бесплатно; врло јефтино’, уп. Шкаљ, Турц, 110, Вук, Рјечн, 11); *фундаментъ* 2 (лат. fundamentum ‘темељ’, уп. РЈА, део III, 78); *шкодливо* 6’ (ит. scotere ‘који је шкодљив, штетан’ уп. РЈА, део XVII, 665); *каштиганѣ* 22 (ит. castigare ‘показнити, укорити, дело којем се каштига’, уп. РЈА, део III, 890); *фалинге* 3 (лат. vitium, defectus ‘погрешка’ уп. РЈА, део III, 41); *фалере* 3 (нем. Fehler уп. ЕР, 523), *грюнговз* 15 (нем. Grund ‘земља, баштина, имање, добро земља’, уп. РЈА, део III, 481).

Закључне напомене: Текст ове рукописне књиге писан је језиком који се састоји од српских народних језичких црта и од рускословенских. Ове прве, заступљене су у већој мери. Лексику одликује присуство турцизама, романизама и германизама. Иако је језички материјал оскудан, ипак се на основу њега може закључити да особине које спадају у слој народнога језика одражавају и његову припадност херцеговачко-крајишком дијалекту.

Литература

- Ђорђевић, 1971: П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*. Палеографско-филолошки прилози, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (Приредио: Слободан Реметић). Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића Сремски Карловци.
- Караџић, 1935: В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, У Београду.
- Младеновић, 1963: А. Младеновић, *Слово ђ пре Вука*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, књ. VI, 159.
- Младеновић, 1973: А. Младеновић, *Језик владике Данила*, Нови Сад.
- Младеновић, 1989: А. Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада и “Дечје новине” из Горњег Милановца.
- Мразовић, 1794: А. Мразович, *Руководство къ славенстѣи граматичѣ*, Вијена.
- Петровић, 1972: Д. Петровић, *Неке особине гласовног система говора Баније*, Нови љетопис Српског културног друштва Просвјета, Загреб, књ. 3.
- Петровић, 1972: Д. Петровић, *Прилог проучавању говора Баније и Кордуна*, Књижевност и језик, Београд, књ. XIX, св. 2-3, 21-27.
- Петровић, 1978: Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад * Загреб, 205 (са 3 карте).

Стојановић, 1987: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд, књ. V, стр. 326-327, бр. 9288 и 9289 (фототипско издање).

Драгана С. Новаков

НЕКОТОРЫЕ ДИАЛЕКТНЫЕ ЧЕРТЫ СБОРНИКА (Рс 684) ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ВЕКА

Резюме

Статья продолжает серию лингвистических исследований рукописной книги под названием *Сборник* (Рс 684) первой четверти XIX века, которая хранится в Национальной библиотеке Сербии в Белграде. Автором рассматриваются некоторые диалектные особенности памятника, который писан рукой одного писца скорописью упомянутого периода. Текст этой рукописной книги написан на языке, отражающем некоторые сербские народные языковые особенности, а также русскославянские. Хотя языковой материал и является скудным, на основании его возможно прийти к выводу, что характеристики, принадлежащие уровню народного языка, отражают черты герцеговинско-краинского диалекта.

Ключевые слова: *Сборник*, народный язык, герцеговинско-краински диалект, русскославянский язык, скоропись.